УДК 343.98

Колесніков В.В.
кандидат юридичних наук,
доцент Харківського економіко-правового університету

Організація і тактичні особливості підготовчого етапу огляду місця пожежі

Анотація

Розглянуто тактичні та організаційні аспекти підготовчого етапу огляду місця пожежі, склад слідчо-оперативної групи, можливості використання спеціалістів, а також особливості діяльності слідчого до виїзду та після прибуття на місце події.

Ключові слова: розслідування пожеж, огляд місця пожежі, слідчо-оперативна група.

Аннотация

Рассмотрены тактические и организационные аспекты подготовительного этапа осмотра места пожара, состав следственно-оперативной группы, возможности использования специалистов, а также особенности деятельности следователя до выезда и по прибытии на место события.

Ключевые слова: расследование пожаров, осмотр места пожара, следственно-оперативная группа.

Annotation

Tactical and organizational aspects of the preparation stage of fire scene investigation, composition of the crime response team, specialist's involvement as well as particularities of an investigator's actions before after arrival at the crime scene are considered.

Key words: fire investigation, fire scene investigation, crime response team.

Огляд місця пожежі відноситься до числа початкових, невідкладних і найважливіших слідчих дій, які містять значну доказову та орієнтовну інформацію. Саме огляд надає можливість одержати найдокладнішу і достовірну інформацію про вчинений злочин, а також визначити вихідні положення розслідування і висунути загальні версії про причини виникнення пожежі.

Значення огляду місця пожежі, як зазначив Б.В. Мегорський, полягає у тому, що особисте сприйняття слідчим чи особою, що проводить дізнання, обстановки злочину, можливість безпосереднього огляду й оцінки її багатьох деталей, істотних для дослідження, не можна компенсувати найдетальнішими показаннями свідків чи іншими матеріалами справи. Під час розслідування пожеж саме з огляду місця пожежі починається робота з виявлення доказів, необхідних для визначення причини її виникнення, встановлення і викриття винних у вчиненні злочину [1, с. 228]. Огляд місця пожежі є невідкладною слідчою дією, оскільки після гасіння пожежі (а іноді й у процесі її гасіння) людьми вживаються заходи щодо вилучення певних об'єктів чи їх залишків (речей, устаткування, будівельних матеріалів тощо), чим вносяться суттєві зміни у післяпожежну обстановку. Нерідко зміни вносяться умисно з метою знищення чи приховання слідів підпалу чи злочинного порушення правил пожежної безпеки.

Дослідження обстановки місця події у справах про пожежі – найскладніші. Це зумовлено специфікою пожежі, як події, розмаїттям злочинів, які можуть супроводжуватися пожежами, а також способів і технічних засобів підпалу. У зв'язку з цим недостатня інформованість слідчих працівників, осіб, що проводять дізнання про зміст і тактику огляду місця пожежі (особливо за відсутності спеціаліста) характеризує цю найважливішу слідчу дію, як безсистемну, демонструючи її, таким чином, на низьку результативність [2, с. 108]. З огляду на ці особливості, у п. 10 наказу МВС України спільно з МНС України №943/302 від 26.08.2003 р. рекомендується проводити огляд місця пожежі слідчо-оперативною групою, до якої повинні входити слідчий, що спеціалізується на розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами, інспектор ДПН, оперативні працівники карного розшуку і ДСБЕЗ, експерт-криміналіст, дільничний інспектор міліції. За необхідності до складу слідчо-оперативної групи залучаються інспектор-кінолог та працівник Державтоінспекції [3].

Аналіз матеріалів кримінальних справ про злочини, пов'язані з пожежами, показує, що якісніше дослідження місця події за такою категорією злочинів проводять слідчі та працівники органів дізнання, які спеціалізуються на розслідуванні пожеж .

Найбільш кваліфіковану допомогу у відновленні обстановки, що передувала пожежі, поданні й дослідженні версій про її

причину може надати спеціаліст пожежної справи. Використовуючи знання в галузі пожежної справи і теорії горіння, він допоможе визначити осередок пожежі і шляхи поширення вогню, зміни, що сталися в обстановці і їхнє відношення до причини пожежі, роз'яснити механізм утворення слідів і методи їх виявлення, перевірити дотримання правил пожежної безпеки, справність засобів виявлення і гасіння пожежі. Він надасть допомогу у виявленні умов і обставин, що сприяли виникненню і розвитку пожежі, у використанні спеціальної термінології при описуванні обстановки в протоколі огляду.

Так склалося, що під час розслідування пожеж як спеціаліста пожежної справи найчастіше залучають інспектора Державного пожежного нагляду, який здійснює контроль за певним об'єктом чи територією. Така практика не завжди дає позитивні наслідки, оскільки особливості огляду місця пожежі визначаються характером явища пожежі, як руйнівного процесу, розшифровка наслідків якої вимагає конкретних спеціальних знань. У зв'язку з цим виявляється справедливим зауваження Б.В. Мегорського про те, що ні загальний досвід роботи на тій чи іншій ділянці пожежної охорони, ні найвища пожежно-технічна підготовка не можуть бути достатніми (для участі в огляді місця пожежі − В.К.). Необхідним є спеціальний досвід і підготовка, а також знання конкретних закономірностей горіння на пожежах за певних умов [1, с. 229]. Крім того, ми погоджуємося з думкою А.В. Мішина про те, що районний інспектор Держпожнагляду є представником органу дізнання і має процесуальні повноваження на самостійне проведення огляду [4, с. 70]. Тому до огляду в якості спеціалістів доцільно залучати не інспекторів ДПН, а співробітників дослідно-випробувальних лабораторій, у яких на озброєнні є відповідні технічні засоби і які володіють відповідними методиками визначення осередку пожежі, встановлення причини її виникнення.

Однією з умов, що забезпечує швидке і якісне розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, є якісне проведення огляду місця пожежі в поєднанні з оперативно-розшуковими заходами. Співробітник карного розшуку, який бере участь в огляді місця події, надасть допомогу у виявленні очевидців пожежі й осіб, які можуть повідомити що-небудь про подію, яка сталася, ознайомленні з обставинами виникнення горіння, спостереженні за поведінкою осіб, які перебувають на місці події; сприятиме в організації і проведен-

ні оперативно-розшукових заходів щодо встановлення і затримання підозрюваних, установленні осіб, загиблих на пожежі, і причетності до конкретної події осіб, що вчинювали злочини в минулому. У процесі своєї діяльності він повинен інформувати слідчого про хід і результати оперативно-розшукових заходів.

Дільничний інспектор міліції допоможе організувати охорону місця події, зібрати інформацію про осіб, що мають оперативний інтерес, посприяє в запрошенні понятих. У разі необхідності разом з оперуповноваженим карного розшуку з метою виявлення обставин, які мають значення для справи, дільничний інспектор оглядає прилеглу територію, виконує інші доручення слідчого.

Співробітник експертно-криміналістичного підрозділу допоможе слідчому виявити, зафіксувати і вилучити відбитки та предмети, які мають доказове значення, у межах своєї компетенції висловить припущення про походження тих чи інших відбитків, можливості їх використання для розкриття і розслідування злочину, допоможе правильніше застосувати техніко-криміналістичні засоби.

При пожежах на об’єктах зі зберіганням товарно-матеріальних цінностей до огляду місця події доцільно залучати співробітника ДСБЕЗ. Він допоможе забезпечити збереження бухгалтерських документів; зібрати інформацію, що характеризує діяльність підприємства і матеріально-відповідальних осіб, встановити їхні зв’язки, місцеперебування напередодні пожежі; організувати спостереження за присутніми на пожежі матеріально-відповідальними особами; виявити і вилучити їхні чернетки; організувати інвентаризацію вцілілих матеріальних цінностей, документальну ревізію.

Перелік типових дій учасників слідчо-оперативних груп при розкритті та розслідуванні злочинів, пов’язаних з пожежами, передбачає, що у випадку залучення до участі в огляді місця пожежі інспектора-кінолога, він веде пошук різних предметів і відбитків, де можна застосувати розшукового собаку, бере участь в обстеженні місць можливого перебування підозрюваних, сповіщає учасників слідчо-оперативної групи про виявлені сліди [3, додаток 1].

За наявності людських жертв до участі в огляді місця пожежі необхідно залучити судово-медичного експерта. Він надасть допомогу при огляді трупа, вкаже на ознаки, що свідчать про прижиттєвий чи посмертний вплив небезпечних факторів пожежі на

тіло загиблого, про природу походження тих чи інших тілесних ушкоджень.

Різноманіття і латентний характер криміналістичної інформації вимагають певних навичок, сил і засобів при її виявленні, аналізі й оцінці, тому для проведення огляду місця пожежі необхідно залучати спеціалістів різного профілю. У цьому зв'язку погоджуємося зі справедливою думкою О.С. Григоряна про те, що виїзд на місце пожежі одного спеціаліста не може перешкоджати виїзду іншого [5, с. 42].

При загибелі тварин до огляду місця пожежі як спеціаліста доцільно залучати ветеринарного лікаря, а з урахуванням інших обставин і особливостей об'єкта, на якому сталася пожежа, − інженера-електрика, будівельника, хіміка та інших спеціалістів. З цього приводу С.А. Шейфер зазначає, що залучення спеціаліста доцільно у випадках, коли йдеться про використання навичок і знань, якими не володіє слідчий [6, с. 85]. За кордоном, наприклад, у США крім зазначених спеціалістів до розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, залучаються представники страхових компаній [7]. Це пояснюється тим, що у разі, коли пожежею знищено чи пошкоджено майно, яке було застраховане, страхові компанії, як правило, проводять власне розслідування для визначення винної особи, тому така співпраця цілком виправдана. Разом з тим на практиці не всім напрямкам огляду місця пожежі приділяється належна увага, тобто комплексність огляду досягається не цілком і не завжди. Результати дослідження матеріалів практики показали, що до складу слідчо-оперативних груп, що виїжджали на огляд місця пожежі, входили: слідчий − 76%; оперуповноважений КР − 24%; оперуповноважений ДСБЕЗ − 5,3%; співробітник ВПЛ ГУ(У)ПБ − 68%; пожежно-технічний експерт − 16%; інші спеціалісти − близько 8%. При цьому в 38% випадків, де в огляді не брали участі пожежно-технічні спеціалісти, причину пожежі не було встановлено, або було зроблено висновок про ймовірну причину пожежі; у 32% випадків у протоколі огляду не міститься будь-якої суттєвої інформації про ознаки осередку пожежі, напрямки поширення вогню, інші важливі факти. Тому проведення огляду без участі спеціалістів, як правило, малоефективне.

Наприклад, на території молочнотоварної ферми КСП "Восток" Жовтневого р-ну Миколаївської області в нічний час виникла пожежа, в результаті якої згоріли дві скирти соломи вагою 340 т і

дві скирти сіна вагою близько 380 т (збиток від пожежі склав понад 270 тис. гривень). Огляд місця пожежі проводився черговим слідчим РВ УМВС без створення слідчо-оперативної групи і залучення спеціалістів. Як наслідок, огляд було проведено неякісно, на місці події жодних слідів виявлено не було, протокол огляду не містив важливої інформації. Ці обставини зумовили проведення додаткового огляду. Для цього була створена слідчо-оперативна група, до якої увійшли працівники карного розшуку, експертно-криміналістичного підрозділу, залучено спеціаліста пожежної справи, представників об'єкта. При додатковому огляді на місці події було виявлено пляшку зі слідами горючої рідини, проведеними оперативно-розшуковими заходами встановлено особу, підозрювану в учиненні підпалу [8].

Однією з найважливіших умов успішного розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, є своєчасне прибуття слідчого на місце події та його огляд. Як зазначав М.С. Брайнін, негайне прибуття слідчого на місце пожежі і проведення невідкладних слідчих дій надає йому можливість з найбільшим успіхом орієнтуватися в обстановці події, знайти й опитати очевидців початкової стадії пожежі, виявити і зафіксувати сліди, а також відшукати й зберегти речові докази [9, с. 16].

Аналіз справ, припинених через не встановлення винних і причин виникнення пожежі, дає підставу вважати, що вирішення головних завдань слідства знаходиться в безпосередньому зв'язку з виконанням вимоги про проведення огляду місця події якнайшвидше після одержання повідомлення про подію, яка сталася. Як зазначалося раніше, відомчі нормативні акти, що регламентують взаємодію служб органів внутрішніх справ України та Державного пожежного нагляду МНС України при розслідуванні пожеж, містять вимоги, які у разі їх виконання дозволяють забезпечити прибуття на місце пожежі слідчо-оперативної групи в максимально короткий строк. Дослідження матеріалів судово-слідчої практики свідчить про те, що ці вимоги на практиці не завжди виконуються. Так, за вивченими кримінальними справами, огляд місця події проводився: в день повідомлення про пожежу – у 47,1%, через один–три дні – у 38,6%, від трьох до десяти днів – у 10,8%, пізніше десяти днів – у 3,5% справ.

Разом з тим прибуття слідчо-оперативної групи на місце пожежі є бажаним ще до закінчення її гасіння [10, с. 59], на це зве-

ртають увагу також і закордонні спеціалісти. Наприклад, у США співробітники групи дослідження пожеж починають роботу безпосередньо після ліквідації пожежі, і працюють доти, поки не буде визначено причину пожежі або встановлено всі носії матеріальної інформації, дослідження яких надасть можливість визначити причину пожежі в лабораторних умовах [11, с. 30-32].

Своєчасне прибуття на місце пожежі дозволить слідчому повніше усвідомити обстановку, яка склалася на місці події, визначити місця найбільш інтенсивного горіння, простежити за діями осіб, що перебувають на місці пожежі, виявити очевидців гасіння пожежі. Як правило, серед останніх знаходяться й очевидці її виникнення чи особи, які першими її виявили. У цьому зв'язку вважаємо справедливою думку Б.В. Мегорського про те, що спостереження, зроблені під час пожежі, зафіксовані й оформлені належним чином, надалі протягом розслідування можуть виявитися дуже важливими при з'ясуванні тих чи інших обставин. Слідчий, який спостерігав пожежу особисто, здобуває необхідне орієнтування [1, с. 110].

Друга стадія підготовчого етапу огляду починається з моменту прибуття слідчо-оперативної групи на місце події. На цій стадії вживаються заходи для надання медичної допомоги потерпілим, якщо це потрібно, забезпечення охорони місця події. Виходячи з місцевих особливостей, остаточно вирішується питання про учасників огляду, залучаються поняті. Слідчим опрацьовується вихідна інформація від обізнаних осіб, визначаються межі огляду, спосіб і послідовність його проведення.

Після прибуття на місце пожежі слідчий з метою встановлення обстановки й обставин події повинен зібрати інформацію, яка характеризує допожежну і пожежну обстановку. Для цього до початку огляду місця події слід виявити очевидців виникнення і розвитку пожежі, осіб, що першими її помітили або останніми залишили об'єкт, на якому сталася пожежа. При опитуванні цих осіб особлива увага приділяється таким питанням: ким і де вперше виявлено горіння, в який бік поширювався вогонь, кого зі сторонніх чи підозрілих осіб було помічено на об'єкті? Як зазначає Б.В. Мегорський, на пожежі такі бесіди частіше мають неофіційний характер, однак слідчий повинен намагатися з'ясувати, хто його співрозмовник, його службове становище чи інше відношення до об'єкта, на якому відбулася пожежа, і подій, пов'язаних з

цією пожежею. Це допоможе правильніше оцінити ступінь об'єктивності і вірогідності здобутих даних. Під час пожежі очевидці не завжди замислюються про наслідки висловлених ними міркувань і повідомлених відомостей для своїх знайомих, родичів, колег по службі і для себе особисто. У цьому розумінні свіжі враження очевидців – це велика цінність [1, с. 125].

На цьому етапі основне завдання у тому, щоб одержати від очевидців загальне уявлення про обстановку на місці пожежі, зорієнтуватися, де і як були розташовані ті чи інші предмети до пожежі та з'ясувати в опитуваних осіб, звідки починалося поширення вогню, чи відчували вони специфічні запахи тощо. У цьому зв'язку С.П. Мітрічев підкреслював, що, критично оцінюючи отримані відповіді та зіставляючи їх з обстановкою місця події, слідчий може правильніше зорієнтуватися на місці пожежі, що, безсумнівно, має для нього істотне значення [12, с. 7]. При розслідуванні пожеж велике значення має з'ясування допожежної обстановки. Як справедливо зазначає Б. В. Мегорський, встановлення й аналіз подій, що передували пожежі, мають іноді вирішальне значення для успішного розслідування пожеж. Саме ті чи інші події, які безпосередньо передували пожежі, часом і зумовлюють додаткові обставини, що у сукупності з раніше сформованими спричиняють пожежу [1, с. 104]. У процесі з'ясування допожежної обстановки необхідно встановити, насамперед: місце розташування, найменування і призначення об'єкта, на якому відбулася пожежа; пожежно-технічну характеристику, конструктивно-планувальні рішення та інші особливості об'єкта (ступінь вогнестійкості, поверховість, наявність систем опалення, вентиляції, енергопостачання тощо); особливості технологічного процесу (розміщення технологічного устаткування, характер і умови збереження речовин і матеріалів); протипожежний стан об'єкта; наявність охорони, систем виявлення і гасіння пожежі, їх працездатність. Уся ця і подібна інформація обов'язково відбита в протоколі огляду місця події. У процесі з'ясування обставин, що мали місце під час гасіння пожежі, необхідно з'ясувати місце, час і ознаки виявлення горіння, стан на момент виявлення пожежі віконних, дверних і інших прорізів (наявність, осклянілість, стан запірних пристроїв тощо); умови розвитку пожежі: колір полум'я і диму, інтенсивність горіння на окремих ділянках, послідовність, напрямок і швидкість поширення вогню; метеорологічні умови в період виникнення і гасіння пожежі (на-

прямок і швидкість вітру, наявність опадів тощо); час початку гасіння і характер вогнегасних засобів, що застосовувалися (час прибуття перших підрозділів пожежної охорони, місце подачі вогнегасних засобів тощо); характер змін, внесених в обстановку при гасінні пожежі. З'ясування таких відомостей дає можливість уявити обстановку, що склалася на момент виникнення пожежі, визначити можливих очевидців пожежі та висунути первинні версії про причину її виникнення.

Література: